

Олександр Майборода

ПЕРСПЕКТИВИ ПАРТНЕРСЬКОЇ МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ДЕРЖАВОЮ І СУСПІЛЬСТВОМ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У статті аналізуються соціальні витоки кризи у відносинах між державою та суспільством у сьогоденній Україні, а також розглядаються перспективи формування партнерської моделі цих відносин.

Ключові слова: Україна, стратегічний курс, держава.

Mayboroda O. Prospects of partnership model of interaction between state and society in modern Ukraine: problem formulation. Social origins of the crisis in relations between state and society in today's Ukraine are analyzed, as well as the prospects of formation of partnership model in these relations are considered.

Keywords: Ukraine, strategic policy, the state.

Події в Україні листопада 2013–лютого 2014 р., відзначені гострим протистоянням між владою і практично половиною населення України, а також наступні події у Криму і на Донбасі чи не найбільш переконливо підтверджують актуальність наукового аналізу проблеми взаємодії між державою і суспільством і пошуку ними відповідної моделі співіснування. Наявна суспільно-політична ситуація багатьма своїми проявами є продуктом тих масових настроїв, що формувалися в процесі взаємодії між владою і населенням протягом останніх років. Унаслідок цього уявляється доцільним простежити розвиток взаємовідносин між державою і суспільством в Україні, застосовуючи емпіричні матеріали*, які стосуються передкризового періоду.

* Наш аналіз спиратиметься на результати соціологічних опитувань, проведених у 2013 р. Інститутом соціології НАН України і відображених у доданих таблицях (Див. : Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – 566 с.).

Модель взаємовідносин між державою і суспільством може полягати або у розмежуванні обох суб'єктів з варіантами взаємного відчуження, домінування, конкурентного протистояння, вимушеного компромісу, або партнерства, заснованого на консенсусі. Припущення щодо останньої моделі в нинішніх умовах може видаватися концептуальним оксюмороном, але виключати її із теоретичних припущень було б недалекоглядним з огляду на те, що наукове моделювання повинно виходити із ставлення до держави безвідносно до політичного режиму, який керує нею в нинішній ситуації.

Традиційне уявлення про оптимальну модель взаємовідносин між державою і громадянським суспільством полягає у їх функціональному розмежуванні: перша здійснює владу над суспільством і надає йому необхідні послуги, а друге контролює державу та ініціює проекти посилення її ефективності.

У сучасних умовах влада повинна виходити з того, що нова модель має спиратися на інше уявлення – про функціональне взаємне доповнення держави і суспільства в питаннях регулювання соціально-економічних, політико-правових, культурних процесів. Партнерська модель не допускає навіть найменших проявів підданства, можливих у традиційній моделі, де управління державними інституціями суспільства має ознаки домінування над ним, так само як і зневага громадян до законів і застосування ними неконвенційних методів впливу на владні інституції. Перспективи такої моделі залежатимуть від здатності і держави, і суспільства до паралельного і синхронного вдосконалення своїх якісних властивостей.

Аналіз якісних властивостей влади і суспільства в Україні, якими вони були у 2013 р., дає таку картину. Зі здобуттям незалежності відбулося «перетікання» у правлячий клас незалежної України радянської компартійно-господарської номенклатури, якій властива схильність до моделі домінування над суспільством – моделі, яка створює передумови для консервації підданської політичної культури з беззастережною довірою мас до правителів і з маніпулюванням з боку останніх цією довірою. При цьому слід зазначити, що підданська політична культура залишалася властивою більшості населення країни (табл. 1, 2, 3), маючи своїм проявом його політичну і громадську пасивність: протягом 2013 року 87% населення не були членами жодної партії, руху чи громадської

організації, 80% до початку «євромайданів» не брали участі у жодному з громадсько-політичних заходів [1, с. 509, 514].

Підданська культура зазвичай є основою моделі домінування як альтернативи партнерській моделі. Перша з них полегшує управління, але покладає на державу одноосібну відповідальність за стан справ у країні замість розподілення відповідальності з громадянським суспільством. Наслідком може стати посилення конфронтаційності і в соціальних відносинах, і в умонастроях населення, і в масовій поведінці, врешті-решт, спрямованої проти держави та її інституцій. Натомість партнерська модель, обмежуючи владу у деяких прерогативах, спонукає громадян і суспільство загалом до більшої відповідальності за свій політико-правовий і соціально-економічний стан.

Характер взаємовідносин між владою і суспільством у цілому у передкризовий період може бути визначений як відсутність сталого руху до чітко сформульованої моделі, як домінування ситуативності над послідовністю. Між тим, саме тоді почала особливо гостро відчуватися загальнонаціональна потреба у партнерській моделі, що впливало із необхідності спільного вибору владою і суспільством проекту розвитку України (табл. 4, 5, 6). Найбільш поширеними почуттями людей щодо свого майбутнього і майбутнього України були суміш надії і тривоги. Інші найбільш поширені почуття – розгубленість, страх і безвихідність (табл. 7). Щоправда, відверто песимістичні почуття були вдвічі меншими за оптимістичні (відповідно, десята і двадцята частка відповідей), і це дозволяло сподіватися в майбутньому на подолання настроїв розгубленості за наявності мобілізуючого загальнонаціонального проекту. Складною проблемою для функціонування партнерської моделі державо-суспільних відносин залишалася політична та ідеологічна неоднорідність самого суспільства, постійна присутність у ньому критично налаштованого до державної влади сегмента (табл. 8, 9).

Зміна влади наприкінці лютого 2014 р. не могла швидко змінити упереджене ставлення населення до влади, критично налаштований до неї сегмент залишився доволі помітним. Каналом взаємовідносин держави з цим сегментом є політична опозиція, а отже, його конструктивна роль у партнерській моделі взаємин з державою може виконуватися за наявності законодавчого унор-

мування взаємовідносин правлячої більшості та опозиційної меншості у Верховній Раді, з тим щоб перетворити парламент на головне та продуктивне поле для загальнонаціональної дискусії та досягнення консенсусних рішень. Поки що оптимальним шляхом обрано повернення до Конституції 2004 р. Але її функціональна здатність залежатиме від законодавчого унормування відносин парламентської більшості з опозицією, від готовності більшості до компромісних поступок у таких, зокрема, питаннях, як гарантоване закріплення за опозицією парламентських комітетів, які найбільше дозволяють аудит влади; керування представниками опозиції слідчих комісій, створених за її ініціативою; надання опозиції можливості періодично формувати порядок денний засідань Ради; відмова від практики позбавлення народних обранців депутатських мандатів за рішеннями адміністративних судів.

Важлива умова стабільності партнерської моделі державно-суспільних взаємин – послідовність зовнішньо- і внутрішньополітичного курсу влади, неухильне дотримання нею відповідного законодавства, яке має оновлюватися зі зміною правлячої більшості у парламенті, як підтвердження нею своєї передбачуваності у рішеннях і діях у поворотні моменти розвитку країни. Навпаки, зміни курсу без підготовки громадської думки в розрахунок на «підданську» згоду населення з будь-яким її рішенням може наражатися на масові протести на кшталт «помаранчевого», «податкового» чи «європейського» майданів і навіть використовуватися провокаторами збройної непокори державній владі.

Досягнення консенсусу в рамках партнерської моделі забезпечується різними формами консультацій влади з суспільством, у т.ч. найбільш результативною, якою є референдум. Продуктивність такої форми консультацій залежатиме від здатності влади до її відповідального застосування, оскільки більшість населення за рівнем своїх правових і політичних знань може бути неготовою висловитися з надто складних питань суспільно-політичного змісту. Принаймні у 2013 р. населення не знаходило у собі впевненості, щоб брати відповідальність за референдум щодо вирішення доленосних питань. Наприклад, за прийняття змін до Конституції на загальноукраїнському референдумі виступали тільки 32% опитаних, що й не дивно, бо тільки 4,8% з них чули про роботу

Конституційної асамблеї і про питання, які на ній розглядалися, 23,5% тільки щось чули про неї, а 32% взагалі не чули про таку організацію [1, с. 456].

Разом з тим, у суспільстві спостерігалися ознаки зростання громадсько-політичної активності. За це говорило зростання уваги до громадських організацій, принаймні частка тих опитаних, хто вважає їхню діяльність важливою, не поступається частці тих, хто дотримується протилежної думки [1, с. 504].

Громадська, а тим більше політична активність населення має й надалі неминуче матиме своїм неодмінним супутником різноманітні претензії до держави та критику владних інституцій. Одним із дієвих запобіжників переростання критики у неконвенційні радикальні дії може бути завчасне визначення партнерських відносин між державою і суспільством – будуть вони являти собою не більше ніж «моніторингову демократію» (контроль за ходом управління, експертні оцінки, оприлюднення інформації, громадські обговорення) чи набудуть властивостей справжньої «демократії участі» (присутність представників громадських організацій, наукового середовища у колегіях органів виконавчої влади з правом вирішального голосу, громадські ради при органах виконавчої влади з правом вето рішень, підготовка яких відбулася без громадської експертизи).

Ефективність державних кроків у напрямі сприяння розвитку громадянського суспільства та залучення його представників до державного управління у дорадчій та експертній формах залежатиме від усунення проблемних точок у взаємодії органів виконавчої влади зі створеними при них громадськими радами, зокрема таких, як непрацездатність рад внаслідок надмірної кількості їх членів і недостатньої компетентності частини з них, взаємна упередженість представників рад і працівників виконавчих органів, недостатнє законодавче забезпечення участі громадськості у підготовці та прийнятті управлінських рішень, недостатня публічність співпраці органів влади з громадськими організаціями.

Модель взаємин держави і суспільства може бути партнерською за обов'язкової умови дотримання принципу справедливості і у сфері соціальних відносин, і у сфері правопорядку, здатності держави розв'язувати соціальні конфлікти, виступаючи в ролі

неупередженого арбітра. Успішне виконання цієї функції державою може бути забезпечене виробленням стратегії правової нормативізації конфліктних ситуацій та інституалізацією моніторингу їх джерел, запобігання, прогнозування розвитку та розв'язання, без чого конфлікти завжди становитимуть для неї проблему підтвердження своєї легітимності і компетентності.

Аналогічна проблема хронічно присутня в питанні забезпечення державою справедливості у правовій сфері. У кризовий етап суспільство входило зі зневірою, що правоохоронні органи функціонують заради захисту його інтересів (табл. 10, 11, 12, 13). Увага суспільства найбільше зосереджена на здатності держави покінчити з корупцією, а по-справжньому – відмовитися від неї як джерела збагачення своєї бюрократії. Епізодичні точкові удари по конкретних чиновниках, викритих у корупційних діях, уже не задовольняли населення і не підвищували рівня його довіри до влади і віри у її здатність до правової справедливості. Зважаючи на ту роль, яку недовіра до влади відіграла у суспільно-політичному конфлікті кінці 2013–початку 2014 рр., нова державна влада може піднести рівень довіри до себе тільки демонстрацією своєї спроможності до самоочищення, реалізацією антикорупційних заходів. Здійснення масштабної антикорупційної кампанії неминуче спричинить конфлікти між владними угрупованнями, але перемога її ініціаторів – це єдиний шлях до здобуття державою довіри суспільства як першої умови партнерської моделі їхньої взаємодії.

Темою серйозних роздумів для влади і суспільства залишається подолання такого різновиду корупції, як отримання «політичної ренти», породженої лобізмом, лоґролінгом (неформальним обміном голосів між фракціями та окремими депутатами). Така практика є несумісною з партнерською моделлю державно-суспільних відносин, а може зберегтися, тільки якщо громадські організації, що представляють суспільство, самі стануть партнерами в отриманні політичної ренти. На жаль, перспективи такої поведінки громадських організацій уповні вірогідні, зважаючи на те, що частина їх сформована під патронатом влади і призначена сприяти їй у самозбереженні. Однак у разі випадку реальною є загроза різкого звуження поля розробки проектів подолання соціально-економічної кризи внаслідок блокування таких проектів недобро-

чесними політиками і чиновниками, орієнтованими на отримання політичної ренти. За відсутності проектів, якими можна реально поліпшити соціально-економічне становище населення, криза у стосунках держави і суспільства може загострюватися ще більшими темпами.

Одне з ключових питань у взаємовідносинах держави і суспільства – рівень задоволення соціальних потреб населення, яке звикло (а таке патерналістське, як українське, особливо) покладати відповідальність за це на державу. Стан соціальної сфери є віддзеркаленням економічного становища країни, що ставить питання про економічну роль держави. Рефренне лунання закликів щодо розв'язання тих або інших суспільних проблем винятково державними зусиллями може стати для влади додатковим заохочувальним чинником запровадження моделі домінування над суспільством. Уникнення такого розвитку залежатиме від здатності влади до усвідомлення того, що такого роду заклики є не більше ніж виявом інерції екстернальної психології, а ще більше – виявом загального зубожіння населення, неспроможного розв'язати свої проблеми ресурсами громадських організацій, тобто виявом того соціального стану, який найбільше викликає невдоволення владою, яка, зі свого боку, постійно обіцяє цей стан подолати.

Екстернальні сподівання на державні зусилля для виходу із кризового соціально-економічного становища, спричиненого «провалами ринку», доцільно сприймати, пам'ятаючи і про «провали держави», коли вона надмірно втручається у ринкові відносини [2, с. 4–7], тим самим гальмуючи збільшення інтернального сегмента суспільства, який найменше психологічно залежить від держави, але так само найменше вважає її винуватцем власних проблем. Держава завжди має пам'ятати, що підданські розрахунки екстерналів на державу перебувають у прямій залежності з рівнем їхнього обурення марністю своїх сподівань.

Держава, а скоріше державна влада, у підтвердження своєї соціальності має визначитися з вибором між збереженням патерналістсько-пільгової моделі соціальної сфери на засадах постійного збільшення бюджетних витрат на неї і між переходом до моделі заохочення громадян до ділової активності як індивідуальної основи піднесення рівня життя. До такого курсу державу під-

штовхує і обіцяна нею децентралізація, у т.ч. у розподілі податків на користь регіонів: збільшення місцевих бюджетів матиме зворотним боком скорочення загальнодержавного бюджету, а отже, і зменшення ресурсів у руках центральної влади.

Партнерська модель взаємодії держави і суспільства містить у собі взаємний інформаційний вплив, який кожна зі сторін прагне використати у власних інтересах: суспільство – примусити державні інституції до реалізацій його потреб та інтересів, держава – аби примусити суспільство до збереження стабільності та утримання від радикальних конфліктних дій.

Взаємний інформативний вплив держави і суспільства відбувається в обставинах віртуальної реальності, утвореної мережами соціальних комунікацій. Державі доведеться діяти в умовах існування глобальної мережі, що позбавляє її першості у творенні інформаційних приводів, змушує її виконувати переважно роль їх коментатора або пояснювача. Держава вже не володіє можливістю монополювати інформаційний продукт, якому беззастережно довіряв би споживач, як це було у попередні часи, в епоху домінування друкованих ЗМІ. Сучасні електронні соціальні мережі стимулюють самостійний пошук особою умовиводів та рішень щодо суспільних проблем і пропонують йому для цього масиви інформації, створеної поза владним впливом.

Особливості існування віртуальної реальності створює для держави низку проблем у спілкуванні з суспільством, що їх вона має розв'язувати. Насамперед – протиріччя між рівністю людей у доступі до інформації і їхньою нерівністю у можливостях самореалізації. Інша проблема – протиріччя між глобальністю мереж і локальністю боротьби за різного роду ресурси [3, с. 41–42]. Внаслідок нерозв'язаності цих протиріч виникає невдоволення неможливістю досягнення ідеалів і стандартів, поширених мережами та електронними ЗМІ. Виникає «конфлікт сподівань», який трансформується у масові протести [3, с. 43]. До нього треба додати інше джерело протестів – «конфлікт ошукування», який виникає внаслідок невиконання представниками влади передвиборчих обіцянок. В Україні, наприклад, дві третини населення вважають, що влада або зовсім не розв'язує їхніх проблем, або розв'язує лише для видимості [1, с. 452]. Держава безсила усунути джерело

«конфлікту сподівань», але вона може нейтралізувати його, запропонувавши «ідею майбутнього».

Держава може втручатися у мережевий дискурс присутністю сайтів або блогів своїх керівників і найбільш відомих і популярних діячів. Однак в обставинах миттєвого поширення гігантських обсягів інформації, ідей, пропозицій тощо спроба держави взяти на себе роль навігатора для пересічного споживача електронної інформації та учасника соціальних мереж може бути тільки її черговим провалом. Уберегти суспільство від деструкції масової свідомості, що може бути спричинене його дезорієнтацією в інформаційних потоках, можна тільки піднесенням рівня політичної свідомості і політичної культури населення, постійним системним викладом державних стратегічних ініціатив геоекономічного, геополітичного, цивілізаційного, соціального, націотворчого та іншого змісту, тобто з питань, навколо яких найбільш швидко і спонтанно формується і консолідується громадська думка.

Властивістю віртуального простору є здатність, використовуючи свою розгалуженість, забезпечувати швидку самоорганізацію людей для участі у масштабних акціях з приводу найбільш резонансних і актуальних подій. За відсутності зрозумілих і переконливих пояснень цих подій з боку влади самоорганізація схильна перетворюватися на акції протестного характеру. Причому сама подія, з приводу якої розпочався протест, може виконувати тільки роль стимулу, матеріалізуючи більш глибокі причини масового обурення. Типовий приклад такої функціональної спроможності віртуального проекту – вихід сотень тисяч людей на «Євромайдани» з приводу відмови уряду від підписання Угоди про Асоціацію з Євросоюзом, а також неправомірних дій силових структур. Відсутність загальнонаціонального обговорення доцільності/ недоцільності підписання угоди (до нього практично не були залучені громадські об'єднання, у т.ч. найбільша – федерація профспілок, до яких входять рядові трудящі, на житті яких угода мала б позначитися безпосереднім чином), обмеженість інформації про перспективи і проблеми, що вона несе з собою, дозволяє вважати, що джерелом протесту не є осмислене відчуття реальних втрат, так само як і вимоги підписання угоди не можна вважати осмисленим прагненням до конкретної

вигоди кожного із протестуючих. Отже, соціальні мережі дали можливість проявитися найбільш небезпечному для влади – загальному невдоволенню всіма наслідками її функціонування. Різкий геостратегічний поворот влади без обговорення з суспільством з огляду на його звичку до підданської слухняності змусив опозиційний суспільний сегмент відчутти себе ошуканим і маніпульованим, тим більш, що владою не було запропоновано зрозумілої альтернативної геостратегії, якою не можна було вважати отримання у Росії позики, яка могла тільки на певний час притлумити хронічні соціальні та економічні хвороби країни.

Узгодження державою і суспільством проектів розвитку країни, загальнонаціональне обговорення яких може бути основою партнерської моделі їх взаємодії, матиме ефект за умови прагнення різних груп населення до єдності і взаєморозуміння, а також за належного культурного та освітнього рівня суспільства. Названа умова ставить на порядок денний створення в Україні системи громадянської освіти, проведення інформаційних, політико-просвітницьких кампаній силами інтелектуальної частини суспільства, що вимагає кардинальної зміни характеру спілкування з нею з боку державних інституцій та їх представників.

Суспільство, у свою чергу, може впевнено вести діалог з державою, будучи єдиним за націоідентифікуючими ознаками, які є передумовою його солідарності. Спроби ж держави загострювати регіональні, соціальні, культурні, мовні та інші відмінності заради використання їх в електоральних цілях позбавлятиме її можливостей досягнення від населення солідарної згоди щодо свого курсу.

Однією з ефективних форм організації діалогу між владою і суспільством і залучення останнього до управління країною вважається запровадження системи «електронного урядування», або «відкритого уряду». Запровадження таких форм політичної активізації населення не повинно вести до відмови від громадських організацій з персональною участю громадян, оскільки суто індивідуальне спілкування з владою може мати своїм наслідком ефект атомізації суспільства.

Вірогідність «провалу держави» в разі відмови від партнерської моделі і збереження за собою функції домінування може зростати внаслідок того, що домінування найменше передбачає

вивчення справжніх потреб населення, натомість штовхає бюрократію до дій, які провокуватимуть суспільне обурення.

У нинішнього українського суспільства наявні симптоми того, що воно не погодиться надовго залишатися у «новому феодалізмі» і навіть миритися з рудиментами попереднього «радянського феодалізму» внаслідок незворотності тенденцій, що спостерігається у його економічній і соціальній сферах:

- низька конкурентоспроможність української продукції, яка ставить бізнес перед необхідністю технологічного оновлення виробництва, що неминуче покличе до життя соціальні сегменти з інтернальною, самодостатньою свідомістю;

- накопичення маси професіоналів, спроможних здійснити нову «революцію менеджерів», замінивши біля штурвала національного бізнесу вихідців із радянської компартійно-господарської номенклатури;

- дедалі більша відкритість національної економіки, яка веде до збільшення у суспільстві кількості бізнесменів, звиклих до правового характеру ринкових відносин;

- поступове збільшення сегмента, фінансово незалежного від держави, у т.ч. за рахунок заробітків за кордоном;

- розширення інформативно-комунікативної сфери, що дає можливість громадянам здійснювати порівняння своїх умов життя з передовими суспільствами і висувати владі більш високі вимоги;

- зростання розриву між соціальними очікуваннями найбільш емоційно активного сегмента – молоді з реаліями ринку праці, тобто збереження потенціалу «конфлікту сподівань»;

- збереження вагомої частки суспільства, неспроможного навіть протягом цілого життя за рахунок накопичень від заробітної плати розв'язати житлові проблеми свої та/або своїх дітей і при цьому позбавлених шансів розв'язати ці проблеми за державний рахунок;

- зменшення можливостей працевлаштування в аграрному секторі суспільства при одночасному збереженні високого рівня безробіття у містах.

Підданська модель ґрунтується на добровільній політичній пасивності суспільства. Зазначені обставини не дозволяють владі розраховувати на збереження такої добровільності у майбутньому.

Іншою моделлю слухняного підкорення населення владі може бути тільки авторитарна або диктаторська, але її утвердження може бути тільки силовим. Функціонування таких моделей у сучасній Україні маловірогідне з огляду на відсутність у влади достатніх ресурсів, в обмін на які суспільство могло б змиритися з такою моделлю.

Активістська модель, яка полягає в господарській, соціальній, політичній ініціативності громадян, в Україні перебуває у зародковому стані. У прямій залежності від зміцнення і поширення цієї моделі перебувають перспективи виходу України в наступному на рівень передових країн і на гідне місце у світі. Партнерська модель взаємодії держави і суспільства недієздатна без активістської моделі політичної поведінки населення, яка є доволі незручною для управління суспільством, але яка є єдиною, що може компенсувати державі усі управлінські незручності таким збільшенням національних ресурсів, які дозволять їй бути рівноправним учасником у міжнародній системі і здійснити для суспільства такі соціальні програми, які заохочуватимуть його до консенсусу і партнерства з державою.

Таблиця 1

Як Ви вважаєте, від чого здебільшого залежить те, як складеться Ваше життя? (%)

1. Здебільшого від зовнішніх обставин	17,5
2. Деякою мірою від мене, але більше від зовнішніх обставин	31,8
3. Однаковою мірою від мене і від зовнішніх обставин	29,1
4. Більшою мірою від мене, ніж від зовнішніх обставин	11,8
5. Здебільшого від мене	9,6
Не відповіли	0,3
Середній бал	2,6

Таблиця 2

А яку особисту відповідальність Ви несете за стан справ у цілому в Україні? (%)

Повну	1,8
Часткову	15,8
Ніяку	67,0
Важко відповісти	15,2
Не відповіли	0,2

Таблиця 3

Декілька сильних керівників можуть зробити для нашої країни більше, ніж усі закони та дискусії (%)

Згоден	58,1
Не згоден	22,2
Не знаю	19,3
Не відповіли	0,4

Таблиця 4

На Вашу думку, представники державної влади здатні чи не здатні розвивати економіку України на основі впровадження нової техніки і технологій?

1. Всі здатні	4,7
2. Здатна більша частина	14,6
3. Здатна менша частина	36,2
4. Ніхто не здатен	28,3
Важко відповісти	16,2
Не відповіли	0,0
<i>Середній бал</i>	<i>3,1</i>

Таблиця 5

Якою мірою чинна влада вирішує наведені питання розвитку України – підвищення добробуту населення, зменшення нерівності? (%)

1. Зовсім не вирішує	46,6
2. Вирішує лише для видимості	36,1
3. Вирішує посередньо	11,1
4. Вирішує добре	1,8
5. Вирішує повністю	0,3
Важко відповісти	3,9
Не відповіли	0,1
<i>Середній бал</i>	<i>1,7</i>

Таблиця 6

Чи є серед функціонуючих на теперішній час в Україні політичних партій і рухів такі, яким можна довірити владу?

Ні	45,1
Важко сказати	33,5
Так	21,0
Не відповіли	0,4

Таблиця 7

Які відчуття виникають у Вас, коли Ви думаєте про майбутнє України?

Оптимізм	14,1
Байдужість	4,8
Радість	1,4
Безвихідність	17,8
Упевненість	5,1
Розгубленість	17,1
Задоволеність	1,7
Песимізм	11,4
Надія	32,1
Тривога	30,8
Інтерес	11,9
Страх	22,0
Інше	0,4
Важко відповісти	11,9
Не відповіли	0,1

Таблиця 8

Інтегральний рівень довіри і недовіри в суспільстві

Сім'ї та родичам	4,5
Співвітчизникам	3,4
Сусідам	3,4
Колегам	3,4

Продовження Табл. 8

Церкві та духовенству	3,2
Астрологам	2,3
Засобам масової інформації (телебачення, радіо, газети)	3,0
Податковій інспекції	2,2
Міліції	1,9
Прокуратурі	2,0
Судам	1,9
Президенту	2,1
Верховній Раді	1,8
Уряду	1,9
Місцевим органам влади	2,2
Армії	2,6
Профспілкам	2,5
Політичним партіям	2,0
Комуністичній партії	2,0
Керівникам державних підприємств	2,4
Приватним підприємцям	2,5
Банкам	2,2
Страховим компаніям	2,1
Благодійним фондам, громадським асоціаціям і об'єднанням	2,6

Таблиця 9

Що, на Вашу думку, краще – терпіти всілякі матеріальні труднощі заради збереження в країні порядку, миру та спокою чи у разі значного погіршення умов життя виходити на вулицю з протестом? (%)

Потрібно за будь-яку ціну зберігати порядок, мир та спокій	30,3
Важко сказати	27,1
Потрібно активно протестувати проти постійного погіршення умов життя	42,5
Не відповіли	0,1

Таблиця 10

Кому сьогодні в Україні служить прокуратура? (%)

Громадянам України	4,3
Керівникам органів влади	20,3
Народним депутатам України	12,0
Президенту України	19,7
Будь-кому, хто заплатить	42,5
Нікому, крім самих себе	14,0
Іншим	0,9
Важко відповісти	9,1
Не відповіли	0,2

Таблиця 11

Кому сьогодні в Україні служить міліція? (%)

Громадянам України	4,1
Керівникам органів влади	20,3
Народним депутатам України	9,7
Президенту України	15,8
Будь-кому, хто заплатить	49,1
Нікому, крім самих себе	15,4
Іншим	1,1
Важко відповісти	7,6
Не відповіли	0,4

Таблиця 12

**Кому сьогодні в Україні служить
Служба безпеки України (СБУ)? (%)**

Громадянам України	4,8
Керівникам органів влади	17,4
Народним депутатам України	10,2
Президенту України	28,3
Будь-кому, хто заплатить	26,7
Нікому, крім самих себе	13,4
Іншим	1,4
Важко відповісти	17,1
Не відповіли	0,1

Таблиця 13

Кому сьогодні в Україні служать суди? (%)

Громадянам України	4,0
Керівникам органів влади	14,8
Народним депутатам України	9,1
Президенту України	16,9
Будь-кому, хто заплатить	55,5
Нікому, крім самих себе	12,1
Іншим	1,1
Важко відповісти	8,5
Не відповіли	0,3

1. Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. – К., 2013. – С. 509, С. 514.

2. Радыгин А. «Провалы государства»: теория и политика / А. Радыгин, Р. Энтов // Вопросы экономики. – 2012. – № 12.

3. Бочкарев Т. Протесты как зеркало глобальной трансформации / Т. Бочкарев // Экономические стратегии. – 2013. – №6.